Stadskerk Nijmegen (OCP), 22 december 2024, vierdede zondag van de Advent; voorganger: ds. Pieter Endedijk (PKN)

[1e lezing: Micha 5, 1-4a] (Nieuwe Bijbelvertaling)
1 Uit jou, Betlehem in Efrata,
te klein om tot Juda's geslachten te behoren,
uit jou komt iemand voort die voor mij over Israël zal heersen.
Zijn oorsprong ligt in lang vervlogen tijden,
in de dagen van weleer.
2 Totdat de vrouw die zwanger is haar kind heeft gebaard,
worden zijn broeders aan hun lot overgelaten.
Daarna zullen wie er nog over zijn
terugkeren naar de andere Israëlieten.
3 Hij zal aantreden en hen als een herder weiden,
bekleed met de macht van de HEER, zijn God,
met de majesteit van diens verheven naam.
Zij zullen veilig wonen,
want hij zal heersen tot aan de einden der aarde,
4 en hij brengt vrede.

[Epistel: Hebreeën 10, 5-10] (Nieuwe Bijbelvertaling)
5 Daarom zegt Christus bij zijn komst in de wereld:
'Offers en gaven hebt u niet verlangd,
maar u hebt mij een lichaam gegeven;
6 brand- en reinigingsoffers behaagden u niet.
7 Toen heb ik gezegd: "Hier ben ik,"
want dit staat in de boekrol over mij geschreven:
"Ik ben gekomen, God, om uw wil te doen."'
8 Eerst zegt hij: 'Offers en gaven hebt u niet verlangd, brand- en reinigingsoffers behaagden u niet' – daarmee bedoelt hij de offers die volgens de wet worden gebracht. 9 Dan zegt hij: 'Hier ben ik, ik ben gekomen om uw wil te doen,' waarmee hij het eerste opheft om het tweede van kracht te doen zijn. 10 Op grond van die wil zijn wij voor eens en altijd geheiligd, door het offer van het lichaam van Jezus Christus.

[Evangelie: Lukas 1, 39-55] (Nieuwe Bijbelvertaling)
39 Kort daarop reisde Maria in grote haast naar het bergland, naar een stad in Juda, 40 waar ze het huis van Zacharias binnenging en Elisabet begroette. 41 Toen Elisabet de groet van Maria hoorde, sprong het kind op in haar schoot; ze werd vervuld van de heilige Geest 42 en riep luid: 'De meest gezegende ben je van alle vrouwen, en gezegend is de vrucht van je schoot! 43 Wie ben ik dat de moeder van mijn Heer naar mij toe komt? 44 Toen ik je groet

hoorde, sprong het kind van vreugde op in mijn schoot. 45Gelukkig is zij die geloofd heeft dat de woorden van de Heer in vervulling zullen gaan.’
46 Maria zei:
‘Mijn ziel prijst en looft de Heer,
47 mijn hart juicht om God, mijn redder:
48 hij heeft oog gehad voor mij, zijn minste dienares.
Alle geslachten zullen mij voortaan gelukkig prijzen,
49 ja, grote dingen heeft de Machtige voor mij gedaan,
heilig is zijn naam.
50 Barmhartig is hij, van geslacht op geslacht,
voor al wie hem vereert.
51 Hij toont zijn macht en de kracht van zijn arm
en drijft uiteen wie zich verheven wanen,
52 heersers stoot hij van hun troon
en wie gering is geeft hij aanzien.
53 Wie honger heeft overlaadt hij met gaven,
maar rijken stuurt hij weg met lege handen.
54-55 Hij trekt zich het lot aan van Israël, zijn dienaar,
zoals hij aan onze voorouders heeft beloofd:
hij herinnert zich zijn barmhartigheid
jegens Abraham en zijn nageslacht,
tot in eeuwigheid.’

[overweging:]

Op de voorzijde van het liturgieboekje staat een bijzondere afbeelding. Wat zien we daar? Het is een houtsnede uit ongeveer 1490. We zien een roos en uit die roos komt een kind voort. Het kind heeft een aureool. Het is dus een Christuskind. En achter dat Christuskind zien we een kruis. Het Christuskind samen met het kruis lijken zo op een crucifix. En we zien een tekstlint met daarop de woorden in het oud-Duits 'Ein guot selig jar'. Het is dus een nieuwjaarswens, een nieuwjaarsgroet.
Je kunt je voorstellen dat iemand die zo'n nieuwjaarsgroet ontvangt ook begrijpt wat het voorstelt. Voor iemand rond het jaar 1500 bevat het dus geen geheimen, maar wel symboliek die werd verstaan. Verstaan wij het ook, moderne mensen in de een-en-twintigste eeuw?

Deze houtsnede vat samen waar een van de beroemdste liederen voor deze periode over gaat. Het is het lied 'Er is een roos ontloken' (*Liedboek* 473), vandaag ons slotlied en als je het liturgieblad openlegt, dan staan lied en afbeelding naast elkaar.
Waarover gaat dit lied en wat kunnen wij eraan ontlenen? Bij die vraag wil ik stilstaan.

Het is de winter van 1587 als een kartuizer monnik in een klooster in de Eifel in zijn handgeschreven boekje met gebeden en liederen – een soort persoonlijk brevier – een tekst opschrijft, die hij waarschijnlijk niet zelf bedacht heeft maar uit zijn geheugen opvist. Het is een lied met veel strofen. Het gaat over de aankondiging van de engel aan Maria, de ontmoeting tussen Maria en Elisabet, de geboorte van Jezus, de besnijdenis, het bezoek van de magiërs.
De eerste en de vierde strofe krijgen al spoedig een plaats in een gezangboek, gedrukt in Keulen in 1599.

De eerste strofe, natuurlijk geschreven in het oud-Duits, klinkt vertaald zo:

Er is een roos ontsprongen
uit een lieflijke wortel,
zoals de oude woorden zeggen:
uit Isaï is het ontstaan
en heeft een bloem voortgebracht
midden in de koude winter,
in het midden van de nacht.

De karthuizer monnik geeft een raadsel op. Over een roos, ontsprongen uit een wortel, een bloem ontloken midden in de koude winter, midden in de nacht.
Onze monnik laat het raadsel niet al te lang duren. Hij geeft al spoedig het antwoord.

Dat roosje, dat ik bedoelde,
en waarover Jesaja sprak,
is Maria.

Door Gods wil
is zij bevallen van een kind
maar bleef maagd.

Het is dus een Marialied. Die roos is Maria.

En dan gaat het lied zijn reis maken, eerst door Duitsland, en het krijgt bekendheid via diverse liedbundels. Ook protestanten ontdekken het, maar voor hen is een Marialied wel problematisch. Dat is eenvoudig op te lossen, door enkele zinnen te veranderen. Die roos is niet Maria, maar Christus! Het is Maria, de twijg, die de bloem voortbrengt.

En zo zien we in de loop van de eeuwen twee varianten, twee betekenissen ontstaan, een volgens de rooms-katholieke traditie en een volgens de protestantse traditie.
Nu zouden protestanten niet zo allergisch moeten zij voor een Marialied of voor Mariafeesten in de kerk. Het was Luther die juist die Mariafeesten in stand hield, want, zo zei hij, elk Mariafeest is een Christusfeest. Dan kun je ook zeggen: elk Marialied is een Christuslied. Een goed Marialied brengt ons dichter bij Christus.

Het is een allegorisch lied, dat wil zeggen dat het een symbolisch lied is. Ongetwijfeld is een tekst uit Jesaja de basis voor de liedtekst: 'Uit de tronk van Jesse zal een twijg opschieten, een scheut uit zijn wortels zal bloeien' (Jesaja 11,1).
Maar wat is nu die roos? Sinds de negentiende eeuw ontwikkelt zich in Duitsland een discussie over de vraag hoe de eerste strofe van het lied gelezen moet worden: is het nu een roos of een twijg. In het Duits liggen die twee woorden dicht bij elkaar: 'Ros' (roos) en 'Reis' (twijg)? Geen wonder dat sommige vertalers de eerste zin dichter bij Jesaja 11 brachten. Niet 'Es ist ein Ros entsprungen', maar 'Es ist ein Reis entsprungen' ('Een rijsje voortgekomen'). Dan wordt het laatmiddeleeuwse Marialied getransformeerd tot een Christuslied: de twijg brengt een bloem voort. De twijg is Maria, de bloem is Jezus.

De woorden 'roos' voor Maria en 'bloem' voor Jezus, komen we in de Bijbel niet tegen. Maar de middeleeuwse vroomheid had er echter weet van, en men liet zich inspireren door de Latijnse Bijbelvertaling. Daarin leest men de Jesajatekst: 'Er zal twijg voortkomen uit de wortel van Isaï, en er zal een bloem uit de wortel schieten'.
Op wie de twijg betrekking heeft, was voor kerkvaders duidelijk. Al sinds de derde eeuw hoorde men graag de overeenkomstige klank tussen de Latijnse woorden voor twijg en maagd: 'virga' en 'virgo', en zo was voor hen duidelijk: met de twijg wordt Maria bedoeld. De twijg is de roos. In de mystiek wordt de roos graag als beeld gebruikt voor Maria. De roos is een symbool voor Maria, en kunstenaars beelden Maria uit te midden van een rozentuin. En als je een rozenkrans bidt of bad, was dat een bloemenkrans ter ere van Maria. Trouwens, je zou als meisje van je ouders maar de gelukkige naam Rozemarie of Roosmarijn gekregen hebben. Een naam waarin die twee samengaan: de roos en Maria.

Het lied heeft in talloze varianten zijn weg gevonden, eerst in Duitsland, daarna in andere landen, ook in Nederland. Rooms-katholieke vertalingen bezingen daarin ronduit Maria, zoals misschien sommigen van u nog deze woorden kennen (*Gezangen voor Liturgie* 440:2):

O rozenstruik, Maria,
o alderpuurste Maagd:
van u zingt Isaias,
van 't bloemken dat gij bracht.

Protestanten bezongen in Nederland wel de roos, maar noemden Maria niet.

Dat doet trouwens het lied dat wij vandaag zingen ook niet. Deze tekst ontstond in de aanloop naar het vorige protestantse liedboek, dus zo rond 1970. Hoe is het gegaan?
Dat lied gaf nogal wat discussie. De een zei: het is onvertaalbaar, de ander zei: het behoort bij de liederenschat van de kerk.
De discussie kwam in een patstelling terecht, waarna de dichter Jan Wit in heel korte tijd een nieuwe tekst schreef aan de hand van de oude motieven van het lied.
Jan Wit deed iets briljants. Kijk maar naar de laatste regel van elke strofe die hij in betekenis op elkaar laat rijmen:

In 't midden van de nacht.
In 't midden van de tijd.
In 't midden van de dood.

In 't midden van de nacht.
Deze woorden nam Jan Wit over uit de oudste versie van het lied. De kerk heeft dat 'midden in de nacht' altijd bezongen door in de kersttijd woorden uit het boek Wijsheid aan te halen: 'Toen de nacht de helft van zijn weg had afgelegd en alles in diepe rust verzonken was, sprong uw almachtige woord vanaf de troon in de hemel' (Wijsheid 18,14-15).

In 't midden van de tijd.
De woorden krijgen diepere betekenis. De menswording van God is een centraal gebeuren in de wereldtijd. God wil als mens op deze aarde zijn, en in Christus in de wereld van mensen treden, om het leven van mensen te delen. Dat is de betekenis van het kerstfeest.

Dan het slot van het lied:

O roos als bloed zo rood,
God komt zijn volk bezoeken
in 't midden van de dood.

De roos heeft de kleur van het bloed.
Dit lied ontdoet het kerstfeest van alle valse romantiek. Het brengt ons bij de essentie: God die mens wordt en in dat menszijn de diepten kent van het leven, tot in de dood.

Ik keer terug naar de houtsnede uit 1490 en zie dat in het samengaan van beelden, van symbolen alles wordt gezegd waar het om gaat.

Hetzelfde heeft Huub Oosterhuis later zó verwoord in een van zijn liederen (*Liedboek* 493):

Gedenk ons die als hij
geboren zijn eens en voorgoed,
die uit zijn mond
uw naam hebben gehoord
die moeten leven
in de schaduw van dood
hem achterna.

Pieter Endedijk, endedijk@hetnet.nl